

TEMP
PORA

ДЖОН БАРТ

ЗАГУБЛЕНИЙ
У КІМНАТІ
СМІХУ

ПРОЗА ДЛЯ ДРУКУ, ПЛІВКИ
ТА ЖИВОГО ГОЛОСУ

Київ
2023
Темпора

Переклад
Максима
Нестелеєва

Видання, з якого зроблено переклад:
Barth J. Lost in the Funhouse: Fiction for Print,
Tape, Live Voice. – New York: Anchor Press, 1988

Переклад з англійської: Максим Нестелеєв

Редагування: **Богдана Романцова**
Коректура: **Юлія Колеснікова**
Дизайн та верстка: **Ірина Мамаєва**

Джон Барт

Загублений у кімнаті сміху: Проза для друку, плівки та живого
голосу. – К. : Темпора, 2023. – 288 с.

ISBN 978-617-569-576-0

Виснажений живчик пливе до Неї, гнаний коханням. Сіамський
близнюк скаржиться на свого брата. Нарцис, Ехо і Тіресій з'ясо-
вують стосунки. Розлючені бджоли дають ім'я хлопчику. Менелай
кількаразово розповідає свої версії Троянської війни. Це і багато
іншого в одній із найкращих збірок оповідань в американській
літературі від незрівнянного Джона Барта.

ISBN 978-617-569-576-0

© 1968, John Barth
All rights reserved
© Максим Нестелеєв, переклад, післямова, 2023
© Темпора, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ «ЕНЧОР БУКЗ»	7
АВТОРСЬКА ПРИМІТКА (1968)	11
ОБРАМЛЮВАЛЬНА ОПОВІДКА	13
ПОДОРОЖ НІЧНИМ МОРЕМ	15
АМБРОУЗ, ЙОГО ЗНАК	28
АВТОБІОГРАФІЯ	56
ВОДНЕ ПОСЛАННЯ	62
ПЕТИЦІЯ	85
ЗАГУБЛЕНИЙ У КІМНАТІ СМІХУ	105
ЕХО	140
ДВІ МЕДИТАЦІЇ	148
ЗАГОЛОВОК	150
ГЛОСОЛАЛІЯ	161
ІСТОРІЯ ЖИТТЯ	163

МЕНЕЛАЇДА	181
АНОНІМІАДА	230
СІМ ДОДАТКОВИХ АВТОРСЬКИХ ПРИМІТОК (1969)	274
ГОМЕР, БАРТ І ЖОДНОГО СІМПСОНА	277
(Максим Нестелєєв)	

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ «ЕНЧОР БУКЗ»

Слабкість моєї короткої прози в тому, ще вона не моя сильна сторона. За темпераментом письменники схильні бути спринтерами або марафонцями, а я рано зрозумів, що моя хода – для довгих дистанцій. Форму сучасного оповідання – як її визначили і розвинули По, Мопассан і Чехов, передавши потім XX століттю, – у роки навчання я вважав убогою, приневільною і закріпною. І хоч дуже захоплювався тими, хто практикував цю форму, перевагу віддавав вільнішим оповідям.

Домодерністська оповідка – інша справа, особливо оповідні цикли, починаючи від подібних до Шахерезади і Боккаччо. Фактично я почав свою оповідацьку кар'єру з одного з таких циклів, але відклав його заради ще гостиннішого простору роману і також регулярних проєктів романіста. Ваш вроджений новеліст стикається з беземоційною музою що кілька тижнів (у випадку Чехова – що кілька днів). Ваш вроджений романіст воліє вимірювати певний світ що кілька років; засаджувати й заселяти його та жити там, бува, і цілий президентський строк – чи час, потрібний першокурснику, щоб закінчити бакалаврат, – перш ніж знову зіткнутися із цьогопланетною Порожнечою.

Та після десятка років і написаних романів, перевиданих у серії «Енчор Букз», як-от: «Плавуча опера», «Кінець дороги», «Баришник дур-зіллям», «Козлоюнак Джайлз» – у середині 1960-х я виявив, що з низки причин знову хочу спробувати себе в короткій формі.

Насамперед тому, що за інших рівних умов Менше – це насправді Більше. Навіть дуже розлогі романи, коли вони ще й ретельно написані, по-своєму економні й суворі; але «Баришник» і «Джайлз» – дійсно довгі твори, і, пишучи їх, я став ще більше поважати манеру, яка мені найменше властива. Паяц хоче зіграти Гамлета і навпаки; бігун на довгі дистанції прагне пробігти спринт. Як існують музичні ідеї, які не спрацюють для симфонії, та якраз пасуватимуть до пісні, так є й оповідні ідеї, придатні тільки для короткої прози: швидкі дублі, епіфанії, що їх ослабить навіть повість, не кажучи вже про роман. За всі ці роки я зібрав у нотатках декілька таких ідей для оповідань.

Ба більше, я вчу писати оповідання, сам їх розповідаю і, як і більшість викладачів із письменницької майстерності, вважаю, що коротка проза дуже корисна для семінарських завдань. Короткий твір, наприклад, ліричний вірш, можна потримати в руці; побачити його повністю; досліджувати функції окремих речень і навіть поодиноких слів, що не так просто зробити із «Холодним домом» чи «Війною і миром». (Ця педагогічна зручність разом із розквітом програм творчого письма в США, напевно, є головною причиною щасливого відродження американського оповідання за часів, коли, хай як це парадоксально, йому як ніколи раніше бракує широкої публіки.) Але моделі оповідань, що їх я пояснюю, походять зі шкільних антологій, куди (у романі важко виокремити зв'язний

уривок, та й формально уривки не такі корисні, як закінчені твори) мою прозу включали зрідка. Я втішався, а то й лестив собі, багатіючи думкою, що такі видатні сучасники-неновелісти, як-от Ральф Еллісон і Вільям Стайрон, теж рідко туди потрапляли, – однак мені хотілося бути в тих антологіях. Не всі письменницькі мотиви невинні.

Десь тоді ж я натрапив на твори великого аргентинця Хорхе Луїса Борхеса, чия вдача схилила його до коротких епічних форм. Як і Чехов, він не написав жодного роману, і Борхесові неординарні здібності переродили для мене жанр оповідання. Письменники вчаться на досвіді інших авторів, а також на досвіді життя у світі; в *ficciones*¹ Борхеса вдало поєднано форму і зміст – так автор регулярно перетворює власні оповідні прийоми на частину повідомлення. І це підказало мені, що я міг би спробувати написати щось схоже, але по-своєму і на власному матеріалі.

Результатом став «Загублений у кімнаті сміху» (якось у тринадцять років я справді ненадовго пропав у кімнаті сміху на набережній в Езбері-Парк, що в штаті Нью-Джерсі; кінець автобіографічного покликання). Як невинний романіст я від самого початку вирішив написати не просто декілька оповідань, а цілу збірку, послідовність або серію, а не простий набір. Хоча є кілька більш-менш самостійних оповідань (тож їх можна друкувати в антологіях), цю серію мала б пов'язувати низка повторюваних спільних тем, які, кружляючи, поверта-

1 Небилиці (*icn*). Таку назву мала найвідоміша збірка оповідань аргентинського письменника, що кількаразово виходила із різним змістом у 1941–1956 роках (*тут і далі прим. перекладача, якщо не вказано іншого*).

лися б до самих себе – не для того, щоб замкнути просту окружність, як у «Фіннегановім вікопомині» Джойса, символізуючи, за Віко, вічне повернення, а щоб створити окружність з перекрученням, як стрічка Мебіуса, символізуючи... ну, прочитаєте в книжці.

Цю серію пов'язаних оповідань написано і зібрано в 1966–1968 роках. Перше видання в «Даблдей» (1968) мало передмову «Авторська примітка», яка йде далі, а у подальших виданнях є ще мої «Сім додаткових авторських приміток», які наводжу в кінці цієї збірки (тоді я займався романом, в якому нібито було сім авторів). Читач може пропустити всі ці обрамлення та перейти просто до першого оповідання під назвою... «Обрамлювальна оповідка». Мені видається, що це найкоротше оповідання, написане англійською (десять слів), і водночас воно нескінченне.

Кінець шістдесятих, як і «буремні двадцяті», був часом незвичайного збурення в американському соціальному, політичному і мистецькому житті. Наша непопулярна війна у В'єтнамі, підступні політичні вбивства, расові заворушення, контркультура хіпі, попарт, масові поетичні читання, вуличний театр, бурхливий авангардизм у всіх видах мистецтва разом зі страшними пророцтвами не лише про смерть роману, а і про вмирання друкованих засобів масової інформації в електронному глобальному селі – усе це присмачувало повітря, яким ми дихали, на додачу до слъозогінного газу та інших забруднювачів. Залишки цього повітря можна почути й у «Кімнаті сміху» («Прозі для друку, плівки та живого голосу»). Я вважав, що це не так непокоїло, як бадьорило. Тож хай читач сприйматиме ці оповідання саме так.

Джон Барт
1987

АВТОРСЬКА ПРИМІТКА (1968)

Ця книжка має дві відмінності від більшості томів короткої прози. По-перше, це не збірка і не добірка, а серія оповідань; хоча деякі з них були надруковані в періодиці окремо, очевидно, що серія призначена для сприйняття «вся й одразу» і саме у такому порядку. До того ж значна частина серії «нова», тобто тексти написано для цієї книжки, і тут вони з'являються.

По-друге, деякі з цих творів і задумано спеціально для друку, тоді як інші – ні. Найраніші – «Амброуз, його знак» і «Водне послання» – набувають друкованого формату як чогось належного, але нічого не втрачають і не набувають в усній оповіді. «Петиція», «Загублений у кімнаті сміху», «Історія життя» й «Анонімада», навпаки, втрачать частину смислу в будь-якій формі, крім друкованої; «Подорож нічним морем» задумувалася або для друку, або для запису авторським голосом, але не для читання вголос чи неавторського голосу; «Глосолалія» не матиме сенсу, якщо її не почути в живому виконанні чи записі на два голоси, чоловічому і жіночому, або коли не прочитати її так, ніби слухаєш; «Ехо» призначено для

монофонічного авторського запису на диску чи магнітофонній плівці; «Автобіографія» – для монофонічної плівки і видимого, але мовчазного автора. «Менелаїда», попри те, що скидається на записаний авторський монолог, залежить від чіткості читацького погляду і, можна сказати, була задумана для «надрукованого голосу». «Заголовок» набуває дещо різних, але однаково релевантних значень, зважаючи на декілька можливих засобів фіксації: друк, монофонічний чи стереофонічний запис авторського голосу у діалозі із самим собою; живий авторський голос або він же у діалозі із вищезгаданим монофонічним; живий голос у бесіді зі стереофонічним – віддаю перевагу останньому; «виконали» ж його в усіх шести формах. «Обрамлювальна оповідка» – одно-, дво- чи тривимірна, залежно від того, якою вважати стрічку Мебіуса. Оповідай далі. Оповідай далі.

ОБРАМЛЮВАЛЬНА
ОПОВІДКА

Виріжте по пунктирній лінії.
Перекрутіть кінчики паперу
і з'єднайте AB з ab , а CD з cd .

(ПРОДОВЖЕННЯ)

.....
 A КОЛИСЬ, ДУЖЕ ДАВНО, БУЛА ТАМ a
 B c

^p ^a
_c _b ОДНА ІСТОРІЯ, ЯКА ПОЧИНАЛАСЯ ТАК

.....

(ПРОДОВЖЕННЯ)

ПОДОРОЖ НІЧНИМ МОРЕМ

Хай там як, неважливо, яка теорія щодо нашої подорожі правильна, бо я звертаюся до самого себе; собі ж, як незнайомцеві, і переказую нашу історію та її обставини та розкрию потайну надію, хоча, може, вона мене і потопить.

Чи не вигадав я подорожі? Чи ніч і море взагалі існують, питаю я себе, десь поза моїм досвідом? Чи існую я сам, чи це лише сон? Інколи хотілося б знати. А якщо я є, то хто я? Який Спадок я мав би передати? Але ж як я можу бути водночас і судном, і вантажем? Такі питання опосідають мене в часини спочинку.

Моя біда в тому, що мені бракує певності. Багато розповідей про наше становище видаються мені правдоподібними: де ми і хто, чому пливемо і куди. Та й неправдоподібні, мушу визнати, теж є, мабуть, несхибними. Імовірно, так і є. Якщо часом під настрій – скажімо, замахуючи в унісон з ближніми своїми та скандуючи разом із ними: «Вперед! Угору!», – я припускав, що, зрештою, ми маємо спільного Творця, Чиєї натури і спонук не відаємо, але саме Він породив нас у якийсь таємничий і мудрий спосіб і спрямував до якоїсь мети, званої лише Йому, і якщо (лише поки тривав такий настрій)

я зміг би пристати на такі погляди, дуже популярні в певних колах, то тільки тому, що подорож нічним морем є частиною цього абсурду. Можна навіть сказати: вірую, бо це абсурдно.

Хтось уже так казав?

Ще один парадокс: видається, що перерви дають мені сили пливти далі. Два мірних «уперед і вгору», розмахуючи, як ціпом, разом з усіма, а потім пливу змучений і знесилений, замислившись про ніч, море і подорож, поки течія помалу відносить мене назад і вниз: просуюся поволі, але живу, живу і просуюся далі, атож, повз багатьох потонулих товаришів, урешті-решт, сильніших, достойніших за мене, жертв неослабної *joie de nager*¹. Я бачив, як найкращі плавці мого покоління йшли на дно². І не знати ліку тим незліченним загиблим! Тисячі потонуть, поки я в задумі, мільйони – поки відпочиваю перед запливом. Десятки, сотні мільйонів востаннє вдихнули відтоді, як ми, відважні у своїй невинності, пустилися нашим жакливим шляхом. «Любов! Любов!» – співали ми тоді, чвертьмільярдна сила, і збурювали тепле море, що пінилося від радості плавання! Тепер усі вони пішли під воду: плавучі, промоклі, ті, хто веде і кого ведуть, – усі пішли на дно, крім мене, нікчеми, який пливе далі. Проте саме ці часини роздумів, що тримають мене на плаву, дивували, змушували сумніватися і впадати у відчай – дивні емоції для плавця! – і навіть викликали в мені підозри... що наша подорож нічним морем не має жодного сенсу.

1 Радість плавання (*фр.*).

2 *Англ.* «I have seen the best swimmers of my generation go under». Алюзія на перший рядок поеми Аллена Гінзбєра «Плач» («Howl»): «I saw the best minds of my generation destroyed by madness...».

Справді, якщо я досі не приєднався до сонму самогубців, то лише через те, що (відкинувши втому) вважаю: у тому, щоб втопитися, сенсу не більше, ніж у тому, щоб пливти далі.

Я знаю: є ті, хто, здається, дійсно насолоджуються нічним морем; хто стверджує, що любить плавання саме собою, чи щиро вірить, що «досягти Берега» і «передати Спадок» (*чий* Спадок, хотілося б знати? і кому передати?) варті такої приголомшливої ціни. Я не з таких. Саме плавання я визнаю в кращому разі не аж таким приємним, частіше – виснажливим, нерідко – мукою. Аргументи про функцію і будову тіла не справляють на мене жодного враження: припустімо, що ми вміємо і пливемо, що, так би мовити, наші довгі хвости й обтічні голови «створені» для плавання; з цього аж ніяк не випливає – принаймні для мене, – що ми *повинні* плисти чи якимось інакше «сповнювати своє призначення». Тобто «Чиєсь призначення», бо наше, наскільки я розумію, – просто загинути, так чи так, рано чи пізно. Безсердечний запал наших (покійних) лідерів, як і сліпе честолубство і добрий настрій моєї молодості, нині мене жахають; через смерть моїх товаришів я невтішний. Якщо для подорожі нічним морем є виправдання, то не нам, плавцям, судилося його колись дізнатися.

О, і, звичайно, «Любов!» чулося зусібіч: «Любов – те, що нас спрямовує і підтримує!» Перекладаю: ми не знаємо, що нас спрямовує і підтримує, знаємо лиш, що напрям геть жалюгідний, а підтримка недосконала. *Любов'ю* ми зведемо своє незнання того, що нас підганяє. А як тоді «досягти Берега»: а що, коли Берег існує лише в нашій фантазії плавців і його вигадано, аби пояснити сам жаклибий факт, що ми кудись пливемо, завжди тільки це й робили і далі плитимемо без перепочинку (я тут виняток),

поки не помремо? А якби той Берег навіть і *був*, і ми, як колись уявив мій цинічний попутник, повстали б з потонулих і виявили б, що всі ці вульгарні забобони та піднесені метафори є буквальною правдою – велетенський Творець, що створив нас усіх, і Береги Свігла десь за межами нашої подорожі нічним морем! – чим там зайнялися б плавці? І річ у тім, що, коли ми уявляємо Берег, на думку спадає дещо прямо протилежне нашому становищу: жодної ночі, жодного моря, ніяких подорожей. Одне слово, блаженна маєтність потопельника.

«Не спиняйся й не думай теж, а пливи і втопни все ж...» Бо навіть миттєва задума викриває безцільність плавання. «Неважливо, – чув я від декого, навіть коли вони востаннє ковтали повітря. – Подорож нічним морем, може, й абсурдна, але ось ми пливемо, хоч-не-хоч, супроти течії, уперед і вгору до Берега, якого, може, і нема або є, але він недосяжний». Тож вдумливий плавець має, зрештою, вибір: більше не молотити хвостом і назавжди піти на дно чи прийняти абсурдність; утвердитися в подорожі як такій нічним морем; плисти далі без мотиву і мети заради самого плавання, а ще заради співчуття до свого побратима-плавця, ми ж бо всі в морі та рівні у темряві. Обидва варіанти для мене неприйнятні. Якщо навіть гіпотетичний Берег не може виправдати море, де повно потонулих товаришів, то казати, що це може зробити плавання як таке, на мою думку, геть непристойно. Я пливу далі, та лише тому, що сліпа звичка, сліпий інстинкт, сліпий страх втопитися значно сильніші за нашу жажливу подорож. І якщо я принагідно допомагав побратиму, що поруч молотив по воді, приєднувався до радісних вигуків та пісень і навіть передавав іншим геніальні змахи великого потопельника, то це лише тому, що через свій темперамент я уникаю виставляти

себе напоказ. Веслувати у своєму напрямку, обстоювати власне незалежне право на шлях, без докорів сумління переганяти своїх побратимів чи присвятити себе винятково задоволенням і розвагам, не зважаючи на совість, – не можу, зрештою, засуджувати тих, хто подорожує таким штибом; а буває такий настрій, що аж крає мене навпіл, і тоді я їм заздрю і зневажаю слабку життєву силу, яка заважає мені наслідувати їхній приклад. Але в моменти поміркованості я нагадую собі, що відкидаю якраз їхню свободу і відповідальність за самих себе, бо в наших безглузвих обставинах вони є показово абсурднішими за тих, хто, як заведено серед загалу, плететься у хвості. Самогубці, бунтівники, парадоксалисти – нікали й такали нашої фатальної подорожі – зрештою я заперечливо хитаю їм усім головою. І зі сплеском пропливаю, зітхаючи, повз ваші трупи, один за одним, як і повз сотні інших: друзів, ворогів, братів; дурнів, мудреців, грубіянів; і нікчем, мільйон за мільйоном. Я заздрю їм усім.

Сумна іронія: я, який вважає відразливою і тавтологічною доктрину виживання найпристосованішого (*пристосованість* означає, знаю з власного досвіду, лише здатність виживати, талант, єдиним проявом чого є сам факт виживання, а головними інгредієнтами, як видається, – витривалість, підступність і бездушність), можу лишитися єдиним плавцем! Але доктрина хибна й огидна: Випадок топить гідних разом із негідними, виносить нагору непридатних разом із придатними, хай як їх визначати, тож це подорож нічним морем, по суті, *навманя*, до того ж убивча і невиправдана.

«Пливемо лише раз». То чого тоді перейматися?

«Не потонувши, не сягнеш Берега Життя». Дурниця.

Один із моїх попутників – той самий цинік із допитливою фантазією, що потонув серед перших, – розважав

нас дивними припущеннями, поки ми чекали на початок подорожі. Його улюблена теорія полягала в тому, що Отець дійсно існує і Він справді створив і нас, і наше море, але не з якоюсь метою чи навіть свідомо; Він створив нас, так би мовити, у супереч Своєму бажанню; поки ми щоразу здіймаємо хвилю, молотячи воду хвостом, Він може і не знати про наше існування. Ще одна його теорія: Він про нас знає, але йому байдуже, що з нами станеться, оскільки Він створює (добровільно чи ні) моря і плавців через більш-менш рівні проміжки часу. У найнестерпніші миті, як-от перед тим, як потонути, мій друг навіть припускав, що наш Творець не хотів би нашого виникнення; мій друг стверджував, що Берег таки є і міг би врятувати принаймні декого від смерті у воді, і до нього ми зобов'язані щосили пливати – хоч з незбагнених причин Він відчайдушно хотів не дати нам досягнути цього щасливого місця і сповнити наше призначення. «Отець», одне слово, був нашим ворогом і потенційним убивцею! Такі ж обурливі й образливі були його міркування про природу нашого Творця: що Він міг Сам, зрештою, бути не плавцем, а якоюсь потворою, ще й, може, безхвостою; що Він міг бути дурний, злостивий, нечутливий, збочений чи просто спати і снити; що кінцева мета, – заради якої Він нас створив і до якої спрямував, а ми, аби її досягнути, займаємося самотичуванням, – була, либонь, аморальна і навіть непристойна. То що, то що: і не було кінця здогадкам того друзяки і краю його нечемним вигадкам; я маю всі підстави підозрювати, що його передчасний відхід у засвіти, хоч запланований «нашим Творцем», хоч ні, прискорили деякі побратими-плавці, розгнівані таким блюзнірством.

Однак, коли його опановував інший настрій (він, як і я, дуже настроєвий товариш), теоретизування ставало,